

Irena Keršič

“ŽE DVAKRAT SEM BIL NA RAZSTAVI NARODNEGA MUZEJA UDOMAČENA SVETLOBA.”¹

Zadnja razstava Slovenskega etnografskega muzeja v prostorih na Muzejski 1, v stavbi Narodnega muzeja

V Slovenskem etnografskem muzeju smo na Gregorjevo, leta 1996, ko je ugasnila svetloba dneva, ob siju gregorčkov pred muzejem in “repic” ter sveč v preddiverju muzeja, odprli razstavo *Udomačena svetloba; Etnološki pogled na svetila in pripomočki zanje*.

Razstava je nastala v sklopu programa Slovenskega etnografskega muzeja, ki se je pred leti, na pobudo kustosa Andreja Dularja, odločil za knjižno izdajanje posameznih zbirk muzeja. Študiji teh zbirk so bili, ob pomanjkanju stalne razstave zaradi prostorske stiske, opora za predstavitev posameznih zbirk tudi na razstavah. Tako so doslej takšno predstavitev leta 1993 doživeli *Pasovi in sklepanci* avtorice mag. Janje Žagar in leta 1994 *Oselniki* avtorice mag. Inje Smerdel.

Tretja po vrsti pa je zbirka svetil, ki je tokrat bila na ogled še na Muzejski 1 v Ljubljani. Svetil nismo predstavili zgolj skozi prizmo umetnih, s človeško roko izdelanih svetilnih teles, temveč širše. Namen razstave ni bil slediti zgodovinskemu oblikovnemu razvoju svetil, temveč nam je bil bistven etnološki pogled na svetila in njihove pripomočke, kot je povedano v podnaslovu razstave, saj so načini razsvetljevanja bistveno vplivali na različne načine življenja uporabnikov.²

Predmeti, v našem primeru svetila, so nam bili osrednja kategorija virov pri pripravi na razstavo. Vendar predmet sam po sebi za kustosa nima nobenega pomena, če ne pozna izvora in vsebine oz., pogojno rečeno, “zgodbe” o tem predmetu.³ Zato smo poleg predmetnih virov v raziskavo vključili tudi literaturo na to temo ter arhivske in terenske vire. S primerjalno metodo smo ocenili vrednost zbirke svetil v SEM in jo nato tudi dopolnili. Z eksperimentalno metodo smo preizkusili vse vrste luči, da smo spoznali njihovo delovanje. Pridobljena spoznanja in znanja smo uporabili pri pričujoči razstavi.

V tako zastavljeni “pripovedi” je razstava najprej posvečena naravni svetlobi, ki ima svoje zakonitosti ciklusnega značaja. Te so človeku dane in se jim mora tudi prilagoditi. Uvodni del razstave smo zaradi pomanjkanja prostora predstavili na hodniku. Zaradi nove predstavitve lapidarija v Narodnem muzeju je bila jeseni 1996 razstava nekaj časa zaprta, nato pa smo morali uvodni del razstave prestaviti na drugi konec hodnika.

Če se vrnemo k vsebinski predstavitvi, so v uvodnem delu najprej predstavljeni častilci sonca pri različnih kulturah, sledi predstavitev izrabe naravnih svetilnih sredstev in z informacijo, da je človek svetlobo najprej “ujel” v naravi in jo z iznajdbo svetil “udomačil” za svoje potrebe, pa prehajamo k poglavju *Umetna svetloba*.

Znotraj tega poglavja je predstavljena pripoved o ukralem ognju oziroma mit o Prometeju (razmerje človek - svetloba). Sledi sklop *Udomačitev in varovanje ognja*, v katerem so predstavljeni načini zanetitve ognja ter “varovanje ognja”, v skupnosti nekdanje zelo cenjeno opravilo. Ob koncu uvodnega dela se srečamo s sredstvi za zanetitev ognja: kresili, kresilniki in preparirano drevesno gobo. Ta del “zgodbe” se konča z možnostjo, da obiskovalci razstave poizkusijo zanetiti iskro s kresilom (ki ga je leta 1995 za razstavo v te namene izdelal kovač Ivan Zotel iz Žalca, ki se spominja, da je njegov ded, tudi kovač, pripovedoval, da je, poleg drugih kovaških izdelkov, izdeloval tudi kresila).

V prvi razstavni dvorani je najprej predstavljen tematski sklop *Luč v domovih*. Ko obiskovalec vstopi v ta prostor, ima na levi najprej pred očmi *čelešnik* in na desni na vrvi obešeno žarnico, ki sveti. Obe svetili simbolizirata prikaz osvetljevanja po domovih večinskega slovenskega prebivalstva od osvetljevanja z lesom do električne razsvetljave. Med tema dvema skrajnostima so predstavljena še različna druga svetila: odprto ognjišče - svetilo, svetloba bakel, razsvetljava z rastlinskimi in živalskimi maščobami, razsvetljava s svečami (voščeniimi, lojenimi, stearinskimi, parafinskimi), ob tem načinu osvetlitve so predstavljeni tudi različni tipi svečnikov. Sledi predstavitev razvoja razsvetljevanja po letu 1860 s svetili na petrolej, plinskimi lučmi, lučmi na karbid in ob koncu 19.

Izsek iz razstave Udomačena svetloba. Foto: Dokumentacija SEM.

1 Izjava znanega kulturnega delarca, 14. 1. 1997.

2 Gl. Razstava *Udomačena svetloba. Etnološki pogled na svetila in pripomočke zanje*. SEM. Zgibanka. Ljubljana 1996.

3 Več o tem v razpravi: B. Rogan, *Artefacts - Source Material or Research Objects in Contemporary Ethnology? V: Ethnologia Scandinavica* 1992, str. 105-118.

stoletja prisveti še električna luč.

Vse razstavljenе luči smo ob raziskavi napolnili z gorivom ali smo jih izdelali na novo, kot npr. baklo, lojeno svečo, repico itd. in rezultat njihove razsvetljave primerjali z modernimi lučmi. Zato lahko na razstavi v pisani besedi izvemo, kako in koliko časa so posamezne luči svetile, kako jih je bilo treba oskrbovati in se ubadati z njimi, čeprav bi si želeli, da bi luči na razstavi lahko gorele in bi bil učinek prikaza tako dosti boljši. To ni bilo izvedljivo zaradi varnostnih ukrepov, ker so vse vrste luči, ki so predstavljenе, razen električne, gorele z odprtim plamenom.

V opisanem tematskem sklopu velja izpostaviti najstarejše razstavljeno svetilo, to je *srednjeveški čelešnik antropomorfnе oblike*, ki je držal trsko v ustih in jo podpiral z desnico. S tem kaže na dejstvo, da so si ljudje pri delu, če so imeli zasedene roke, pomagali tako, da so gorečo trsko enostavno vtaknili v usta. Svetilo sicer izvira s Kranjske in je danes (poleg več kot sto svetil) last avstrijskega etnografskega muzeja. Čelešnik je prvič prikazan v svoji domovini.

Vsaka razstava se mora že ob nastajanju prilagoditi prostoru, v katerem bo stala. Zato smo izkoristili prostor pod stopniščem v prvi dvorani za prikaz rekonstruiranega kmečkega interierja s Kranjske iz sredine 19. stoletja s čelešnikom in iz istega časovnega obdobja rekonstruiran gostilniški interier s petrolejko. Oba sta spravljenā za lesenimi paravani, v katere smo izžagalī okenca in tako obiskovalcem omogočili pogled od zunaj v notranjost.

Slednji interier že nakazuje prehod iz privatne v javno sfero in zgodba se nadaljuje s tematskim sklopom *Javna razsvetljava*. Tudi tu smo "izrabili" nefunkcionalno stopnišče za prikaz Miklošičeve ceste v Ljubljani, s katero nakazujemo tri obdobja javne razsvetljave v mestu: srednjeveško - s *peljhaterji* z baklami, plinsko razsvetljava iz leta 1861 ter prvo električno luč po potresu. S tabelarnim prikazom pa povemo še, kakšen je bil razvoj javne razsvetljave v večjih slovenskih mestih in kako je bilo z njo na podeželju.

V drugi dvorani nadaljujemo "zgodbo" s tematskim sklopom *Luč v prometu*. Tudi tu, sicer samo na ilustrativen način in ne s predmeti, povemo, kako so si svetili v prometu v srednjem veku ter kako so si svetili kasneje prevozniki in pešci.

Sledi prikaz sklopa *Luč pri čaščenju, šegah in praznovanjih*, čeprav bi ga želeli prikazati na koncu, vendar smo tudi tu izkoristili prehod v gornje prostore za ustvarjanje odmaknjenega, mirnega prostora, ki nakazuje oltar z oltarnimi svečniki. V vitrini so razstavljenе večne luči, ki seveda niso svetila. V nakazujejo pa sfero mitične svetlobe, ki jo to poglavje tudi zajema. V tem sklopu je predstavljenā tudi kopija *farala*. Original je iz vasi Suhorje v Brkinih iz leta 1667.⁴ Za izdelavo kopije tega svetilnika smo morali pridobiti sponzorja, ki nam je omogočil ta precej drag podvig. Svetilnik je resnično izjemen zaradi zgodbe o njegovem nastanku, ki je še vedno živa med vaščani v Suhorju.⁵ Združuje dve vrsti luči: kulturno in posvetno.

Zaradi pomanjkanja prostora smo nadalje s tabelarnim prikazom opozorili na jasne medsebojne zveze med intenziteto

S pravim užitkom so udeleženci muzejske delavnice okraševali sveče z obarvanimi voščenicami ploščicami.

Foto: Dokumentacija SEM.

naravne svetlobe in uporabo umetne svetlobe v ciklusih letnih praznovanj in v življenjskem ciklu posameznika.

Sledi tematski sklop *Luč pri delu*, v katerem med drugim predstavljamo rekonstruirano čevlarsko delavnico s kopijo tako imenovane *šuštarske luči* (po originalu iz Tržiškega muzeja). Na novo smo izdelali tudi t. i. *sitarsko luč* (po originalu iz Gorenjskega muzeja)⁶ ter šop slame (kot običajnega svetila v prejšnjem stoletju za nočna opravila v hlevu), vse z namenom, da obiskovalce razstave opozorimo na nekatere posebnosti pri razsvetljavi pri delu v posameznih krajih oz. območjih.

Sledi poglavje *Prikaz izdelave goriv za/na svetila in nekaterih svetil*. Ta je med drugim prikazan tudi na videu (dokumentarni zapis o izdelovanju svetil in njihovih pripomočkov, ki sva ga na terenu leta 1995 posneli s kolegico Nadjo Valentičič).⁷

In na koncu v tematskem sklopu *Uporaba tradicionalnih luči danes in njihovo oblikovanje za današnjo rabo* samo nakazujemo nekatere možnosti te uporabe.⁸

Poleg različnih tipov določenih vrst svetil na razstavi izvemo tudi o nekaterih manj znanih pojmih v zvezi z lučjo, kot so npr. *leva*, *dimnjek*, *repica*, *kajfež*, *smrkavček*. Nadalje izvemo tudi za nekatere poklice oz. dela v zvezi z razsvetljava: *varuh ognja*, *nočni stražar*, *svetilničar*, *pelajhtar*, itd., pa tudi za nekatere priprave v zvezi s svetili oz. za izdelovanje goriv zanje: kamen za ugašanje bakel, kamen, na katerem so mastili drenove jagode za olje za luč, *namakalnik* za izdelavo sveč, *oblič* in *bukovnik* - obe pripravi za izdelavo trsk.

Različne osvetlitvene možnosti na razstavi niso obravnavane kronološko. Uporabe čelešnikov s trskami, bakel, enostavnih oljnih svetilk in sveč ni mogoče razsvrstiti popolnoma v časovnem zaporedju. Ljudje so uporabljali različna svetila v istem časovnem obdobju, odvisno od materiala, ki je bil na razpolago v določenem kraju, ter s tem povezanimi stroški in premoženjskim stanjem uporabnika. Ponekod so na primer preskočili obdobje petrolejk in so si svetili s trskami vse do

⁴ Več o njem: Irena Keršič, *Nova pridobitev: Kopija vaškega farala iz vasi Suhorje v Brkinih iz leta 1667*. V: *Etnolog* 6. Ljubljana 1997, str. 437-439.

⁵ Zgodbo je zapisal tudi Pavel Medvešček v knjigi *Skrivnost in svetost kamna. Zgodbe o čarnih predmetih in svetih znamenjih na Primorskem*. Tist 1992.

⁶ Obe kopiji je izdelal mojster Jernej Kosmač iz Tržiča.

⁷ Svečarska obrt je predstavljenā tudi na videu *Svečarji in medičarji*, avtorja dr. Janeza Bogataja.

⁸ Za ta sklop so nam v podjetju *Javna razsvetljava* izdelali cestno svetilko na konzoli, kakršne danes razsvetlujejo stari del Ljubljane. Svetilke so izdelane po grafičnih predlogah starih plinskih cestnih luči, predelanih v električne svetilke.

avedbe elektrike. Provinca je novosti v razsvetljavi spremljala z zamudo. Največkrat so vztrajali pri starem načinu razsvetljave tudi zato, ker je vse do sredine našega stoletja veljalo, da je več kot ena luč v enem prostoru pri večinskem prebivalstvu potrata. Večina predmetov, prikazanih na razstavi, je iz zbirke Slovenskega etnografskega muzeja. Uporabljali so jih predvsem v kmečkih okoljih, nekaj pa jih je tudi iz trških in mestnih okolij. Za osvetlitev določenih pojavov smo si izposodili tudi nekaj eksponatov iz Belokranjskega muzeja iz Metlike, Mestnega muzeja Ljubljana, Narodnega muzeja, Slovenskega verskega muzeja iz Stične, Avstrijskega etnografskega muzeja na Dunaju in iz privatne zbirke gospoda Andreja Krbavčiča.

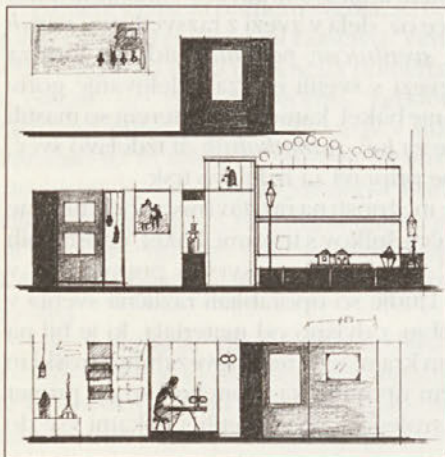
Predmetno predstavitev smo na razstavi dopolnili s številnimi fotografijami, grafikami, legendami, tabelami in z rekonstruiranimi scenskimi prizori, kolikor nam je to pač dopuščal prostor.

Sprehod skozi zgoščeno "pripoved" o udomačeni svetlobi je pospremljen tudi z zvočno zaznavo. Za našo razstavo je glasbenik Lado Jakša ustvaril glasbo, ki nakazuje ves diapazon svetlobe, ki je služila človeku ob različnih priložnostih: od naravne svetlobe Sonca, do kresanja ognja, presketanja sveče, vse do mitične svetlobe.⁹

Razstavo je oblikovala Mojca Turk¹⁰, pri grafičnem oblikovanju je sodeloval tudi Peter Rau. Oba sta svoje delo opravila z veliko mero subtilnosti, predvsem pa sta znala prisluhniti vsebinski pripovedi razstave. Kontrast svetlobe in teme sta iz pripovedi prenesla tudi na izbiro enostavnih oblik razstavne tehnike in kontrastnih barv: svetlobo ilustrira sončna rumena, temo temno modra barva. Ti dve barvi se ponovita tudi na ilustrativnem gradivu, v modrem podtonu ilustracije se posveti rumena luč. Številni obiskovalci so posebej pohvalili jasno vidno, dovolj veliko in tako zlahka berljivo besedilo.

Posebno noto daje razstavi skrbno izbrana luč, ki gradi na kontrastu teme in svetlobe. Svetloba iz temnega ozadja izpostavi razstavljene predmete, zelo rafinirano nam ponekod ponudi iluzijo gorečega svetila, ki oddaja šibko, pritajeno svetlobo. Imeli smo srečo pri iskanju sponzorja za razsvetljavo razstave. Strokovnjaki iz podjetja Arcadia so se pri odmeri pravišnje svetlobe zares potrudili.

Razstavo *Udomačena svetloba* spremlja vrsta prireditev, med katerimi so dobro obiskane delavnice izdelovanja *gregorčkov*, okraševanja sveč in barvanja lesenih svečnikov.

Oblikovalkina skica predstavitev za drugo dvorano.
Foto: Dokumentacija SEM.

Med raziskavo o svetilih je potekala tudi osnovnošolska raziskovalna naloga na to temo, in sicer na OŠ Polje. Učenci so pod mentorstvom Milene Majzel in kustodinje razstave zbirali podatke o svetilih in predmete v svojem okolju ter oboje primerjali z gradivom v SEM. Rezultate raziskave so predstavili na razstavi v šolski avli ter v Epicentru v Ljubljani. V OŠ Kolezija pa so, tudi na našo pobudo, pod mentorstvom Marije Erman učenci v okviru likovnega in tehničnega pouka oblikovali *gregorčke* - hišice iz lepenke in papirja, ki so jih, osvetljene s svečami, na predvečer Gregorjevega s ponosom spustili po Ljubljani. Tudi ta projekt je bil predstavljen v Epicentru. Na ta način so se učenci neposredno, z lastno ustvarjalnostjo seznanili z delom naše dediščine.

Za prvi program Radia Slovenija je bila z avtorico in nekaj prijetnimi otroškimi radovedneži na razstavi posneta izobraževalna oddaja o udomačeni svetlobi.

Na temelju raziskave je nastala tudi *Bajka o svetlobi*, ki jo je napisala pisateljica Bina Štampe Žmavc. Mlajši obiskovalci so se tako na matinejah s pomočjo te bajke seznanili s svetlobo in temo na njim bližji, pravljичni način. Želimo in upamo, da se bo našel založnik, ki bo to bajko, tudi bogato ilustrirano, sprejel v svoj program kljub vsesplošnemu mačehovskemu odnosu do tovrstne literature.

Ob razstavi sta izšla dvojezična zgibanka (slovenska in angleška) in plakat. Novembra 1996 pa je v reviji *Gea* v obliki drobne knjižice z naslovom *Svetloba, ogenj in luč* izšel tudi obširen poljudni prispevek o udomačeni svetlobi.¹¹

Obiskovalec si na razstavi lahko kupi tudi uporaben spominček. Izdelali smo uvaljano voščeno svečo z lanenim stentem in svečnik, ki je kopija "*lajhtarja*", ki ga hrani v zbirki svetil naš muzej. Ročno je izdelan iz hruškovega lesa in poslikan kot original, ki je bil narejen v Podkorenu v 19. stoletju. Svečnik prodaja muzejska trgovina v lični embalaži, opremljen je s certifikatom.

Razstava je sedaj odprta eno leto, doslej si jo je ogledalo več kot 15500 obiskovalcev, med drugimi tudi naši kolegi iz Etnografskega muzeja iz Zagreba, ki so nas povabili, da z njo drugo leto gostujemo v njihovem muzeju v Zagrebu. Pred tem pa se bo predstavila še v Pokrajinskem muzeju v Celju.

Razstava je po enem letu predstavitev v SEM-u doživela odmevnost tudi izven meja Slovenije. Predstavljena je bila našim zamejcem v Italiji v reviji *Škrat*¹² in na TV Koper - Capodistria ter našim rojakom po svetu v reviji *Slovenija*¹³ in TV oddaji *Slovenian Magazine*.

Na koncu naj se vrnem k naslovu prispevka. Ko smo pred letom dni otvarjali razstavo, smo povedali, da je to zadnja v starih prostorih SEM-a, v stavbi Narodnega muzeja. Z veliko svetlobe smo napovedali našo selitev na Metelkovo, ki se nam sedaj zelo hitro bliža. Upamo in želimo, da bo Slovenski etnografski muzej tam, tudi s prenovljeno ključno stavbo za razstave, kmalu našel svojo identiteto, da ne bo več zadrege pri obiskovalcih Slovenskega etnografskega muzeja, v katerem muzeju sploh so.

9 Glasbenik Lado Jakša je to glasbo v živo predstavil na otvoritvi razstave 14. marca 1996.

10 O njeni viziji postavitve razstave *Udomačena svetloba* gl. Mojca Turk, Oblikovalkin pogled na nastajanje razstave, V: *Argo* 39/1-2, Ljubljana 1996, str. 122-124.

11 *Svetloba, ogenj, luč*, *Gea* 6, priloga št. 9, Ljubljana 1996.

12 Tanja Tomažič, *Udomačena svetloba: svetila skozi čas*, V: *Škrat* 5-6, Opčine 1996, str. 20-22.

13 Irena Keršič, *Domesticated Light. An Ethnological View of Lighting Appliances and Accessories. (Exhibition in the Slovene Ethnographic Museum.)* V: *Slovenija* 10/2, Ljubljana 1996, str. 50-51.